

*Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2013. Вип. 17. С. 225–232.*

Роман БЕРЕСТ

РЯТІВНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПАМ'ЯТЦІ ЛИПИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ БІЛЯ СЕЛА ГАНАЧІВКА

Ще у 1998 році в ур. Галайків Кут, що поблизу села Ганачівка Перемишлянського р-ну Львівської обл., автор цієї статті відкрив та лише частково на рівні виконання розвідкових археологічних робіт дослідив добре збережене поселення липицької культури. Воно знаходилося в місці, яке давно не обробляється, а слугує пасовиськом для громадської худоби. За підсумками проведених розвідкових досліджень було зафіксовано кілька житлових і господарських споруд, знайдено фрагменти ліпного й кружального керамічного посуду, побутові, господарські та виробничі металеві знахідки, відлита у горщиках металева криця, інструменти тощо. Варто зауважити, що окремі зразки керамічних посудин характеризувалися денцями на кільцевих піддонах, наліпними у верхній частині горщиків гудзкоподібними виступами, орнаментациєю стінок посудин валикоподібними наліпними валиками з періодичними пальцеподібними вдавленнями; чимало фрагментів належали до ваз на високих ніжках тощо.

В стінці земляної споруди вдалося відкрити добре збережений залізоплавильний горн, виявити скупчення “розлитого” металу, відлиті у керамічних посудинах конічної форми злитки криці, невипалені куски деревного вугілля, фрагменти глиняного посуду із вкрапленням на стінках металу, що свідчило про існування на поселенні потужного залізобного виробництва.

Про відкриття унікального поселення стародавніх залізобів публікувала матеріали тогочасна районна газета “Галицький шлях” (30.07.1998 р.), а також відбулася апробація матеріалів на низці міжнародних, всеукраїнських та інших наукових конференцій, видано публікації, зокрема, у фаховому виданні Інституту археології НАН України [Берест, 1998, с. 55], науковому збірнику “Археологічні дослідження Львівського університету” [Берест 2000, с. 44–62], матеріалах Міжнародної наукової конференції “Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть” [Берест 2001, с. 129–135] та ін.

Побіжно варто зауважити, що у вітчизняній історичній науці липицьку культуру асоціюють із дакійськими племенами. Воєнно-політичні процеси, конфлікти й протистояння, які на початку II ст. н. е. відбувалися на кордонах Дакії з Римською імперією, стали чи не основною причиною переселення багатьох дакійських племен з південно-західних районів Причорномор'я на землі Прикарпаття, де в той час існували культури протослов'янського та інших масивів. Тому існування липицької культури у Верхньому Подністер'ї дослідники трактують, здебільшого, як короточасне явище, яке в матеріальній культурі відзначається певними самобутніми та запозиченими рисами, досягненнями, культурними особливостями тощо.

Як засвідчили узагальнені результати досліджень пам'яток липицької культури в Болотні, Вороняках, Гринові, Залісках, Заліщиках, Звенигороді, Липівцях, Майдані Гологірському, Ремезівцях та на інших поселеннях й могильниках, основну групу знахідок складають керамічні матеріали [Цигилик, 1990, с. 12–21]. Нерідко вони містять унікальну інформацію. Зокрема, за твердженням Я. Пастернака, Ю. Полянського і, як це також подає В. Кропоткін, на липицькому поселенні поблизу Звенигорода було виявлено багато уламків високоякісних червонолакових античних посудин з клеймами та латиномовними написами (“SVARA (D)”, CINTUSM (VSF) та ін.). Це дало змогу говорити про можливу присутність на дакійських пам'ятках високоякісних римських імпортованих виробів, а також фіксувати певні запозичення, взаємовпливи, характерні риси в матеріально-культурній спадщині дакійського населення, визначати місце та час виготовлення виробів тощо [Кропокин, 1970, с. 80–81].

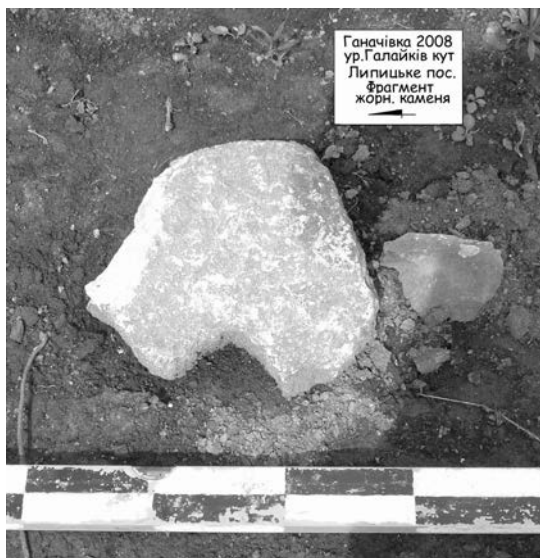


Рис. 1. Фрагмент жорнового каменю
Fig. 1. Fragment of millstone

На особливу увагу заслуговувало залізоробне виробництво, яке дало змогу дослідити добре збережені в стінці земляної споруди залізоплавильні печі, зібрати зразки відлитого з болотної руди металу, шлаку, деревного вугілля, керамічного посуду тощо [Берест, 2009, с. 373–382].

Високу оцінку матеріалів нової пам'ятки, поради та консультації надав відомий дослідник липицької Володимир Цигилик [Берест, 2001, с. 135].

З метою недопущення випадкових руйнувань цінної історичної пам'ятки римського часу поблизу Ганачівки було повідомлено місцеву сільську та районну адміністрацію, мешканців села, дирекцію районного краєзнавчого музею та ін. Однак, з того часу і дотепер у зв'язку із відсутністю фінансування для належного виконання широкомасштабних науково-дослідних робіт археологічні дослідження на пам'ятці не проводилися

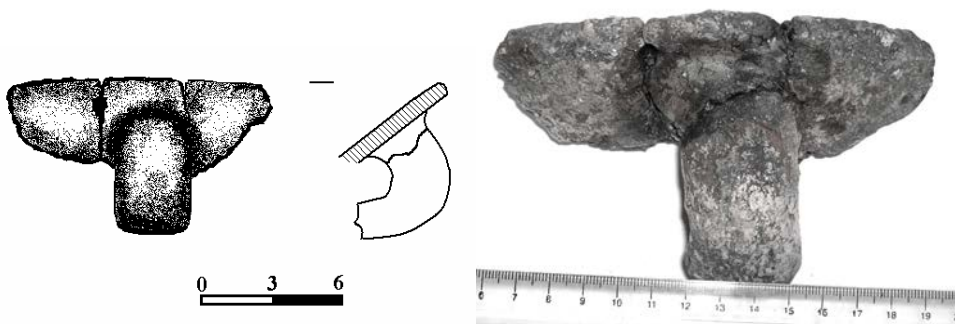


Рис. 2. Фрагменти керамічної посудини липицької культури
Fig. 2. Fragment of ceramic ware of Lypyts'ka culture

Несподівано наприкінці літа 2007 р. зазначене поселення липицької культури потрапило у зону земляних робіт, які проводилися місцевим підприємцем з метою будівництва каскаду ставів та відпочинкового комплексу. Загальна площа території забудови склала понад 20 га. Унаслідок механічного зрізу і руйнування культурного шару на поверхні ґрунту опинилися уламки розбитих зернотерок, потрошені фрагменти добре випаленої обмазки, ліпної та кружальної кераміки, яка за характерними ознаками належала липицькій культурі. Крім цього, було виявлено шлакові відходи залізоробного виробництва, злитки чорного металу, великі куски деревного вугілля, скупчення очищеної й підготовленої для плавлення болотної руди тощо.

Ще більш вражаючим фактом стали знахідки людських кісток, конкретні факти “зрізаних” тілопальних поховань, поміщених в горщиках, що свідчило про руйнування біритуального кладовища. Безвідповідальну позицію в цій ситуації зайняла Рятівна археологічна служба, яка формально надала дозвіл місцевому підприємцю на виконання землерийних робіт на пам'ятці. Численні листи від Львівського національного університету імені Івана Франка щодо негайного призупинення землерийних робіт залишалися поза увагою забудовника.

Лише весною наступного року завдяки втручанню начальника Управління охорони культурної спадщини Львівської облдержадміністрації п. В. Івановського та представника районної прокуратури землерийні роботи зі спорудження ставів та відпочинкової бази на місці існування липицького поселення й могильника в Ганачівці вдалося тимчасово зупинити. На той час пам'ятка набула катастрофічного вигляду. На поверхні переміщеного ґрунту опинилися уламки зернотерок та жорен (рис. 1), фрагменти глиняного та кружального посуду, побутово-господарські й виробничі знаряддя (невеликі кухонні ножі, струги, пряслиця, важки від ткацьких верстатів, рибальських грузил і ін.), скупчення металевих шлаків, очищеної болотної руди, завали добре випалених керамічних конструкцій, перемішані остеологічні матеріали, перепалені кістки тощо.

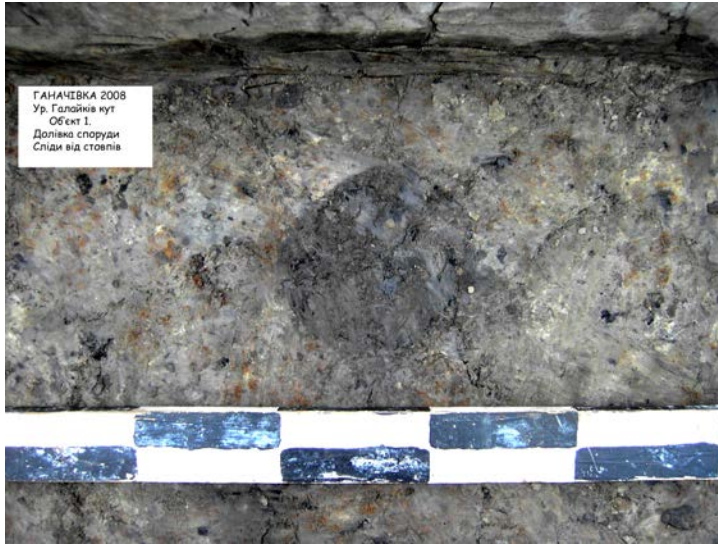


Рис. 3. Округлі заглиблення в материковій основі
Fig. 3. Rounded hollows in mainland base

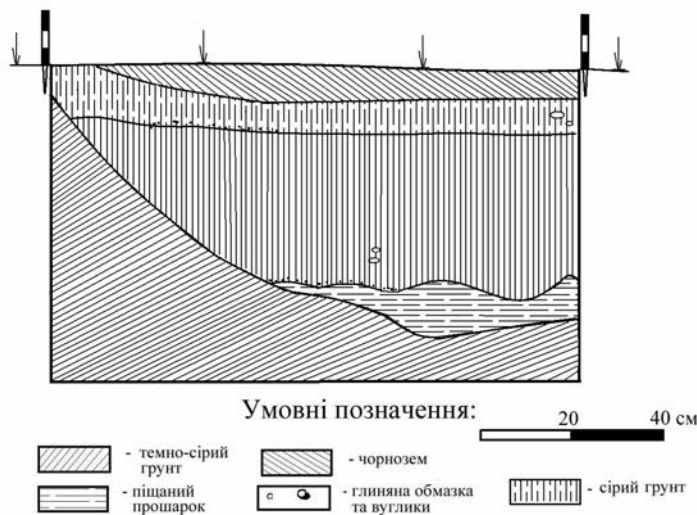


Рис. 4. Стратиграфія заповнення ями земляної споруди
Fig. 4. Stratigraphy of infill of the pit in earth construction

Результати попередніх обстежень пам'ятки засвідчили, що в зону руйнування потрапило не тільки давнє селище й могильник, про ймовірність існування якого під час розвідкових робіт висловлювалося лише припущення.

Поселення давків у Ганачівці відноситься до пам'яток відкритого типу з дерев'яно-глиняними житловими, господарсько-виробничими земляними й напівземляними спорудами. На місцевості поселення знаходилося на помітно виділеному, продовгуватому у напрямі північ-південь пагорбі, площею близько 10 га. Його центральна частина мала вигляд рівної продовгуватої площадки. З усіх сторін від центру пагорб має лагідний, пологий схил (8–10°). Західна сторона селища примикала до болотистої прирічкової долини; північна та південна, ймовірно, використовувалися як сільськогосподарські угіддя, а східна сторона, після незначного пониження, стрімко переходила у систему Гологірського кряжу.

Пристосована до ландшафту пам'ятка простягалася характерно видовженою смугою (прибл. 40×150 м) від центральної частини пагорба в південному напрямі і охоплювала площу 0,6–0,7 га [Берест, 2001, с. 131]. Фактично вона займала його центральну та частково південну, дещо понижену частину. За попередніми підрахунками на підставі археологічних робіт 1998 р. та 2008 р. тут налічувалося близько 20 житлово-господарських будівель.



Рис. 5. Горщик липицької культури
Fig. 5. Pot of Lypyts'ka culture

Селище мало дворядне розміщення споруд та різну відстань між ними. Крім цього, на його південно-західному схилі, на відстані приблизно 60–70 м від околиці поселення знаходився невеликий могильник.

Унаслідок проведених на пам'ятці землерийних робіт повністю були знищені (зрізані бульдозером) напівземляні й земляні споруди найвищої – центральної частини поселення. Лише вдалося зафіксувати і обстежити окремі будівлі у заниженій ділянці пам'ятки з південної сторони пагорба, де рівень зрізу денної поверхні та культурного шару виявився меншим, ніж у центральній частині. Зрізаний ґрунтовий покрив разом з культурним шаром пам'ятки використали для вирівнювання території забудови, спорудження захисних насипів та дамб трьох ставів.

В результаті виконання землерийних робіт на поверхні насипу у кількох місцях було виявлено потрошені стегнові, тазові, променеві кістки, хребці, ребра, ключиці, фаланги пальців та інше, що свідчило про руйнування поховальних пам'яток. Крім цього, у насипі дамби, а також в зрізаному приповерхневому шарі було знайдено потрошені горщики, в яких знаходилися недогорілі остеологічні матеріали (головки стегнових кісток, фрагменти кульшових з'єднань та кілька зубів), перемішані з сірою земляно-попелистою сумішшю. На підставі знайдених антропологічних решток можна твердити, що могильник мав дві групи поховань: звичайні ґрунтові трупопокладення та тілопальні захоронення в керамічних горщиках.

В результаті проведених рятівних археологічних досліджень у польовому сезоні 2008 р. було виявлено та частково обстежено залишки п'яти земляних житлових споруд. В одному

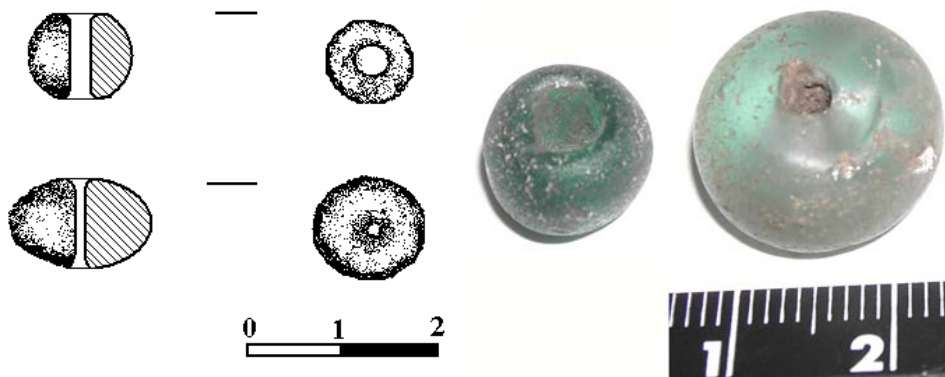


Рис. 6. Скляні намистини
Fig. 6. Glass beads

випадку на глибині всього 8–12 см від рівня зрізаної поверхні вдалося лише фрагментарно зафіксувати долівку земляної споруди, яка була зафіксована на рівні материкової основи. На долівці знайдено невелику, розламану на дві частини зернотерку та кілька масивних уламків ліпної товстостінної кераміки. За характерними ознаками вона належала одній великій посудині з розлогими вінцями й двома масивними ручками (рис. 2). Виявлено також скупчення металевих шлаків, які, на нашу думку, могли походити від колишнього функціонування залізоплавального горна.



Рис. 7. Керамічна дитяча іграшка
Fig. 7. Ceramic toy

Цікаво, що на материковій долівці блідо жовтуватого кольору поміж втоптаних вугликів та крупин металу було зафіксовано округлі темні плями, які мали невелике заглиблення. Вірогідно, вони залишилися від стовпових конструкцій будівлі, котрі мали нерівне поздовжнє розміщення, різні діаметри ($d=13-18$ см), різну форму (округлу, овальну, сферичну) та неоднакову відстань між собою (прибл. від 0,3 до 0,5 м) (рис. 3).

Таким чином, зазначена земляна споруда могла мати внутрішній міжстовповий розмір $4,2 \times 4,4$ м. Видається, що вона мала каркас з грубого дерева, який був обплетений верболозом, грабом або ліщиною та обмазаний глиняним розчином. Пізніше, на думку Д. Козака, при допомозі відкритого вогню, каркас житлової споруди випалювали і він набував значної міцності, довговічності, водостійкості тощо. Це засвідчило кілька масивних фрагментів випаленої кераміки, яка, ймовірно, мала будівельне призначення. З однієї сторони вона гладенька, а з протилежної – має сліди розламу, видніються відбитки різних домішок (листя, солома, дрібненькі гілки та ін.) й тонкого пруття у вигляді заглиблень, що мають діаметр 1–3 см. Структурно керамічна маса пориста, має у різних місцях різний ступінь випалу.

Інша споруда мала основу, зроблену у вигляді котлована, у якому перехід у кутових частинах від горизонтальної до вертикальної площини (тобто долівки та стіни) зроблено у вигляді плавно заокругленого з'єднання. В перерізі шурфа він добре простежується світлим вапняково-супіщаним наносом на тлі прирічкового сірозему (рис. 4).

У заповненні споруди виявлено фрагменти ліпного керамічного посуду, які можна



Рис. 8. Переріз гончарного горна
Fig. 8. Section of pottery furnace

ідентифікувати для трьох-чотирьох посудин. Вони мали світло-коричневий колір, добре вигладжені стінки, різну форму, різні розміри та різний об'єм. Вінцева частина виробів, як правило, мала пряме плавно розхилене назовні або дещо звужене до середини завершення. Зокрема, один з реставрованих горщиків мав невеликі розміри, кулеподібну форму, майже пря-

мостоячу, плавно звужену до середини вінцеву частину та денце на, так званій, кільцеподібному піддоні, характерному для керамічних виробів липицької культури (рис. 5).

Також знайдено невеличкий металевий ніж (довж. 9 см) і дві намистини, які помітно різнилися розмірами, кольором (зеленкуватий та голубий), внутрішніми отворами (рис. 6).

Цікавою і рідкісною знахідкою виявилася керамічна дитяча іграшка, яку було знайдено на долівці зазначеної житлової споруди. Вона представляє невеличку пташку, яка на вигляд нагадує маленьке курчатко. На іграшці виділяється голівка, очі, дзьобик, шия, фрагмент крилечка, яке плавно переходить у продовговату, невеличку, заокруглену в нижній частині ручечку (рис. 7). Особливе значення знахідки полягає у тому, що вперше за більш, ніж сто років дослідження пам'яток липицької культури у Верхньому Подністер'ї, вдалося знайти мистецьке творіння, котре, ймовірно, може бути відображенням світоглядних уявлень чи конкретних природних уподобань.

Крім залізобного виробництва, облаштованого в стінках земляних споруд липицького

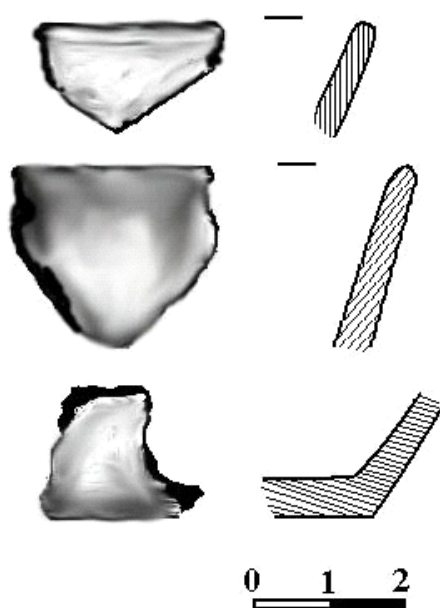


Рис. 9. Фрагменти кераміки зубрицької культури
Fig. 9. Fragment of ceramic of Zubryts'ka culture



Рис. 10. Бронзова фібула
Fig. 10. Bronze fibulae

поселення в Ганачівці [Берест, 2009, с. 373–382], також стверджено факт існування гончарного виробництва. Залишки розвалу двохярусного горна для випалювання посуду зафіксовано буквально на зрізаному ножом бульдозера дні недобудованого ставу. Місце знаходження споруди окреслювало велике скупчення товстої поламаної кераміки. Значна її частина мала вигляд випаленої обмазки (рис. 8). Проте окремі фрагменти мали доволі крупні розміри, дещо опуклу й вигладжену форму. Ймовірно, що вони походили з купола споруди. В розвалі виявлено уламки побитого посуду, скупчення золи, кусків деревного вугілля, округлі керамічні сопла і навіть розбиті фрагменти важок до ткацьких верстатів, тягарців для рибальських сіток тощо. Поперечний переріз показав, що внутрішня частина горна в основі була округлої форми (d=0,9–1,1 м).

Загалом, підсумовуючи число та призначення керамічних знахідок, варто відзначити, що найбільший відсоток на поселенні складає ліпний керамічний посуд (прибл. 80 %). Серед посудин домінують вироби на чітко виділених кільцеподібних піддонах. Аналоги подібних керамічних виробів є відомими із досліджень низки липицьких поселень, які у різні роки на землях Верхнього Подністер'я проводили М. Смішко, В. Цигилик, Д. Козак [Smiszko, 1932, s. 124–193; Цигилик 1975, с. 4–158; Козак 2002, с. 5–83] та інші дослідники.



Рис. 11. Металева застібка і кінське вудило
 Fig. 11. Metal clasp and horse bridle

Важливим в процесі виконання рятівних наукових досліджень стало встановлення хронологічних рамок існування селища. Виявлені керамічні матеріали містили не тільки традиційні зразки посуду, але й дещо відмінні, що сформувалися під впливом інших чинників. На думку Дениса Козака, традиційний керамічний комплекс ліпних та кружальних посудин в Ганачівці доповнює кераміка зубрицької культури, що попередньо окреслює хронологічні рамки пам'ятки в межах II–III ст. н. е. (рис. 9).

Додатковим хронологічним підтвердженням вказаного часу існування селища є бронзова фібула з високою спинкою (рис. 10), яка знайдена в одному з жител дакійського поселення в Ганачівці. За відомими аналогами археологічних культур римського часу знахідка датується другою половиною III ст. н. е. Цікаво, що подібні фібули є характерними для носіїв зубрицької культури. Це дає підстави думати, що в межах зазначеної пам'ятки липицької культури відбувалася подальша трансформація спільноти в нові етнокультурні субстракції.

Цінними археологічними знахідками, які було виявлено у Ганачівці в 2008 р., стали округлі та прямокутні металеві пряжки, залізні вудила, кухонні ножі і інші речові матеріали, які значно поповнюють наші знання про різні сторони побутового, господарського, виробничого та культурного життя населення на землях Прикарпаття (рис. 11). Металеві речі дають підстави говорити про можливе існування на поселенні ковальства, яке базувалося й розвивалося на основі залізоробної справи. Знахідки різних металевих застібок та кінських вудил засвідчують важливе значення тваринництва.

Загалом, підсумовуючи наведене вище, треба відзначити, що рятівні археологічні дослідження у Ганачівці в польовому сезоні 2008 року дали багато цінного, цікавого та нового матеріалу, який помітно розширює й значно збагачує нашу уяву про племена, які на рубежі нашої ери проживали на землях Верхнього Подністер'я.

ЛІТЕРАТУРА:

Берест Р.

- 1998 Розвідки 1998 р. в околицях літописного Звенигорода // Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр. – Київ. – С. 55.
- 2000 Поселення липицької культури біля Ганачівки на Перемишлянщині // АДЛУ. – Львів. – Вип. 4. – С. 44–61.
- 2001 Нові пам'ятки дакійських племен з Верхнього Подністров'я // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Матеріали Міжнародної наукової археологічної конференції 30–31 березня 2001 р. – Львів. – С. 129–135.

- 2009 Використання природних мінералів у залізобудівній справі липицьких племен // Surowce naturalne w Karpatach oraz ich wykorzystania w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Materiały z konferencji, Krosno 25–26 listopada 2008 r. – Krosno. – С. 373–382.

Козак Д.Н.

- 2002 Археологічні пам'ятки рубежу та першої половини I тис. н.е. в околицях Львова // АДЛУ. – Львів. – Вип. 5. – С. 5–83.

Кропоткин В.В.

- 1970 Римские импортные изделия в Восточной Европе // САИ. – Вып. Д I-27. – С. 80–81.

Циглик В.М.

- 1975 Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери (племена липицької культури). – Київ. – 186 с.

Циглик В.Н.

- 1990 Липицкая культура // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – Киев. – С. 12–21.

Smiszko M.

- 1932 Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. – Lwów. – S. 124–193.

Roman BEREST

RESCUING ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES ON SITE OF LYPYTSIA CULTURE NEAR HANACHIVKA VILLAGE

Basic results of rescuing archaeological researches in 2008, carried out at the settlement and burial complex of Lypytsia culture that were situated in Galaikiv kut Place, near Hanachivka, Peremyshliany district, L'viv region. Based on the specific factual materials chronological framework of existence of the site and its territorial limits were defined, typological characteristics of household and producing buildings, certain characteristics of the material and spiritual culture are marked.